

„Mesterszóknak okos formálása” – Zenei terminológia, vita és karaktergyilkosság, 1831–1832

MOLNÁR SZABOLCS

Bartay András 1834-ben, Pesten kiadott zeneelméleti könyvének dedikációjában a *Magyar Apollót* „csekély hangművészi tudományom” szüleményének nevezi, mely „mint honni nyelvünkön maga nemében első tünemény, majd felül haladva a jövődség bővebb kifejlődése által, a’ feledékenység sirjába menendő vala”.¹ Valamivel később, az *Előbeszéd*ben ismét a „honni nyelv” jelentőségére hívj fel a figyelmet, szerinte a magyar földön sarjadó zenei tehetségek kibontakozásának egyik akadálya a „nemzeti nyelven írt muzsikai oktatató könyvek” hiánya. Bartay vállalkozása valóban lenyűgöző, hisz szinte egyedül, jelentősnek mondható előképek nélkül – talán a nyelvújítás szellemiségétől is ihletve – vállalkozik a zene, a zeneelmélet nemzetközi szakterminológiájának magyar nyelvre való átültetésére. A *Magyar Apolló* akár a zenei szakterminológia korabeli diskurzusának – mint ahogy ez más szaktudományokban ebben az időszakban lezajlott – kiindulópontja lehetett volna. Ám az első nyilvános zeneelméleti szakterminológiai vitát nem Bartay könyve, hanem a három évvel korábban, a *Közhasznú esmeretek tára* első kötetének néhány zenei szócikke váltotta ki.²

A tizenkét kötetet számláló enciklopédia Brockhaus német nyelvterületen sikeres *Conversations lexicon*jának³ fordítása, illetve adaptációja volt. A lexikonsorozat terve és kiadása körül éles hangú vita bontakozott ki, mely a magyar szellemi – irodalmi és tudományos – élet egyik legnagyobb megrázkódtatásához, majd újrendeződéséhez vezetett.⁴ A *Közhasznú esmeretek tára*nak zenei vonatkozású szócikkeit⁵ azonban sem muzikológiai, sem forráskri-

¹ Bartay András: *Magyar Apollo avagy útmutatás a’ general-bass játszásának, a’ harmonia ösmeretére ’s a’ hangszerzésre vezető alapos rendszabásainak megtanulására*. Trattner és Károlyi. Pest, 1834. Terminológiatörténeti, nyelvtörténeti szempontból vizsgálta Mikusi Balázs. „Mint honni nyelvünkön maga nemében első tünemény...” – Bartay András *Magyar Apollója és a magyar zeneelméleti szaknyelv kezdetei*. Megjelent Berlász Melinda – Grabócz Márta (szerk.): *Tanulmánykötet Ujfalussy József emlékére*. Budapest. L’Harmattan, 2014.

² A tanulmány a Liszt Ferenc Zeneművészeti Egyetem Zenetudományi és Zeneelméleti Tanszékének tudományos előadássorozatában (Kedd délutáni zenetudomány), 2014. november 11-én elhangzott előadás átdolgozott változata.

³ A lexikon hetedik kiadása, „Real-Encyclopädie” 1827-ben jelent meg

⁴ Az úgynevezett *Conversation Lexikon* pört az irodalomtörténészek már feldolgozták, anyaga önállóan is megjelent. Szalai Anna szerk.: *Tollharcok – Irodalmi és színházi viták 1830–1847*. Budapest. Szépirodalmi Könyvkiadó, 1981.

⁵ A 12 kötetben közel 500 zenei, zenetörténeti vonatkozású szócikk szerepel.

tikai szempontból nem elemezték még, a járulékos forrásokat nem kutatták, és a szócikkek szerzői személyi hátterét sem tárták fel.

A német származású könyvkereskedő és könyvkiadó, Wigand Ottó vállalkozásával, azaz a *Közhasznú esmeretek tára* minőségével és várható művelődéstörténeti hasznosságával kapcsolatban megfogalmazott kritikák keresttüzeiben az a Döbrentei Gábor állt, akiről többen is azt gyanították, hogy főszerkesztőként koordinálja a munkát. Döbrentei a vita során tagadta főszerkesztői szerepét, 1830 áprilisában így írt: „Bajza, szerkesztőnek engem hiszen, s azt mondja, igen szépen, hogy a redakció körül *bujkállok*. Ha volnék, miért ne neveztem volna meg magamat? Mertem azt eddig is tenni. Egyszerű résztvevő vagyok a munkában, egyéb semmi. Megkért Wigand Ottó Úr, s felvállaltam ötféle rokon tárgy cikkeit, melyekhez talán jobban értek”.⁶ Ám a gyanú talán mégsem volt alaptalan. Egy 1999-ben publikált magánlevele⁷ például arra enged következtetni, hogy Döbrentei nem kizárólag a reá bízott szakterületeket látta el, hanem a szerkesztőbizottság összeállításában is szerepet vállalhatott.

A' Conversations Lexicon magyar kiadása, minden megtámadtatása ellenére is megjelenik. Fő Tisztelendő Ur kérve lesz úgy tudom a' római classica literatura és római régiségek dolgozására 's igen óhajtanám, hogy magára vállalni méltóztatnék. Uj résztvevők az első jelentés után: Gróf Teleki József, írja a' Hunyadi házhoz tartozókat, Horvát István, Diplomática 's Magyar história, Báró Wesselényi Miklós, Gazdaság; Tittel Pál, Mathesis, Astronomia, Dömény Sándor Musika 's a' t. Enyim: az olasz, francia, angol és magyar szép literatura 's írás theoriája.(...)⁸

Dömény Sándor végül a – feszített ütemezésű – munkában nem vett részt. Wigand ugyanis három év alatt szerette volna tető alá hozni a teljes vállalkozást, amit Dömény képzetlenségnek tartott. De Döbrentei (ha valóban ő tett javaslatot a személyre) nem véletlenül gondolt Dömény Sándorra. Dömény, miként sokan mások a felkért szerzők közül,⁹ a megelőző években publikált a *Tudományos Gyűjteményben*; tájékozott volt a külföldi zeneelméleti irodalomban, zeneszerzői tevékenységet is folytatott, és 1826-ban közreműködött egy magyar nyelvű zongoraiskola kiadásában.¹⁰ Mindezekon túl Dömény azon kevesek közé tartozott, akire – igaz csak nagyon szűk terjedelemben – de a külföld is felfigyelt. Az *Útmutatásról*

⁶ „Ki szerkesztője a *Conversations-lexikon magyar kiadásának?*” 1830. április 6. Közli Szalai Anna: *Tollharcok. Irodalmi és színházi viták 1830-1847.* pp. 24

⁷ Tóth Péter: *Válogatás Bitnicz Lajos kiadatlan leveleiből.* Bár – Társadalomtudományi és művészeti folyóirat, Szombathely, Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola, 1999/3 pp.157-178.

⁸ *Döbrentei Gábor Bitnicz Lajosnak; Budán Április 14d 1830.* Közli Tóth Péter, 1999

⁹ Az enciklopédia első kötete 32 nevet sorol fel, a munkatársak köre a későbbiekben változott, bővült. 1. Angyalffy Mátyás – a keszthelyi gazdasági iskola egykori tanára (földművelési és állattenyésztési cikkek); 2. Aszalay József – helytartósági titkár (földrajz); 3. Ballai Valér – bencés szerzetes (hittudomány); 4. Balogh Pál – orvos (orvostudomány, kémia, természetrajz); 5. Balogh Sámuel – református lelkész (filozófia); 6. Bitnicz Lajos – katolikus pap, liceumi tanár (klasszika-filológia); 7. Csató Pál – akadémiai írnok (vegyes cikkek); 8. Cserneczky József – a Sas című folyóirat munkatársa (vegyes cikkek); 9. Dessewffy József – gróf, földbirtokos (nyelvészet, történelem, mezőgazdaság); 10. Döbrentei Gábor – akadémiai titkár (világtörténelem, magyar történelem, világirodalom, magyar irodalom, nyelvtan, poétika, verstan); 11. Fábri Pál – evangélikus gimnáziumi igazgató (magyar történelem); 12. Ferenczy István – szobrászművész (képzőművészetek); 13. Guzmics Izidor – bencés szerzetes (hittudomány); 14. Györy Sándor – mérnök (matematika, műszaki tudományok, zene); 15. Jakab István – helytartósági fogalmazó (zene); 16. Kis János – evangélikus szuperintendens (hittudomány); 17. Kiss Károly – császári királyi kapitány (hadtudomány); 18. Lassu István – pénzügyi hivatalnok (földrajz); 19. Mailáth János – gróf, földbirtokos (osztórák történelem); 20. Mednyánszky Alajos – báró, királyi helytartótanácsos (történelem, művészetek); 21. Nyiry István – református tanár (fizika); 22. Ponor Thewrewk József – ügyvéd (vegyes cikkek); 23. Pólya József – orvos (orvostudomány); 24. Sárkány Miklós – bencés szerzetes (hittudomány); 25. Schedius Lajos – egyetemi tanár (esztétika, földrajz); 26. Szalay Imre – katolikus pap, egyetemi tanár (hittudomány); 27. Teleki József – gróf, akadémiai elnök (magyar történelem); 28. Thaisz András – ügyvéd, a *Tudományos Gyűjtemény* volt szerkesztője (jogtudomány); 29. Tittel Pál – egyetemi tanár (matematika, csillagászat); 30. Vásárhelyi Pál – mérnök (műszaki tudományok); 31. Wesselényi Miklós – báró, földbirtokos (ótenyésztés); 32. Zsivora György – ügyvéd (jogtudomány)

¹⁰ Dömény Sándor – Malovetzky János: *Útmutatás a' Klavir, vagy Fortepiánó helyes játszására; Világosít Példákkal, Kadentziákkal, és 45 Gyakorló Mu'sikái Darabokkal. A' Két Magyar Hazabeli Mu'sika-Tanítók és Tanulók Számára.* Pest: Miller Károly, 1826.

például a lipcsei *Allgemeine Musicalische Zeitung*ban rövid ismertetés jelent meg, melynek –Vörösmarty Mihály által készített – magyar fordítása megjelent a *Tudományos Gyűjtemény*ben is.¹¹

A zenei szócikkek kidolgozására felkérhették volna Rothkrepf (később Mátray) Gábort is, aki 1828-tól kezdve a *Tudományos Gyűjtemény* köteteiben publikálta *A' Musikának Közönséges Története* című munkáját.¹² Feltehető, hogy Mátray felszaporodó újságírói, újságszerkesztői teendői miatt nem vett részt a *Közhasznu esmeretek tárá*nak munkálataiban.¹³

Az enciklopédia első három kötetében a zenei szócikkek legtöbbje **J** aláírással jelent meg. A szignó Jakab Istvánt jelöli, aki a reformkori magyar operai és színházi élet sokoldalú és színes egyénisége volt. A negyedik-ötödik kötetben – melyben sok a szignó nélküli fordítás – még fel-felbukkan nevének rövidítése, a **J**, a hatodik kötet munkálatában viszont úgy tűnik, hogy már nem vett részt. Feladatát az eredetileg matematikai szócikkekre felkért Győry Sándor, illetve a magyar őstörténet- és nyelvokonság-kutatás egyik pionírja, Kállay Ferenc vette át. Győry a későbbiekben matematikai kutatásainak rovására az akusztika és a hangoláselmélet kérdéseiben mélyült el.¹⁴ Különösen izgalmas Kállay Ferenc zeneelméletben tett „kirándulása”, a lexikonban végzett munkáján túl egy – sajnos befejezetlenül maradt – általános opera-esztétikai esszét publikált,¹⁵ valamint írt egy, az operajátszás kérdéseit is érintő (díjazott) pályamunkát.¹⁶

A munkatársnak felkért Dömény Sándor Jakab István kritikusaként tért vissza a *Közhasznu esmeretek tárá*hoz, pontosabban a vállalkozást övező vitákhoz. Recenziót publikált a

¹¹ Tudományos gyűjtemény, 1830/X. kötet; 133-134. lap

A' Lipcsei Muzsikái újság (*Allgemeine Musicalische Zeitung*) idei folyamatjában ezen Munkáról: Útmutatás a' Fortepiano' helyes játszására 62 gyakorlásokban, melyeket Haendel, Clementi, Cramer, Schmitt, Kalkbrenner, Steibelt, Moscheles, Becker, Potter, Ries, és Passi Munkáiból válogatva Tanítók és Tanulók' Számára kiadott Dömény Sándor, következő rövid megítélését adja: „A' magyar cím megelőzi a' németet, valamint a' 12 lapnyi hosszú értekezésben „a' muzsikái előadásról” mind a' két nyelv egymás ellenében áll. Mivel magyar ország még ily nemű Munkát haza nyelvén nem bír, méltán tartotta a' Szerző szükségesnek a' legczéllányosabbakat a' nagy érdemű Türk' munkáiból felvenni. Mi ezen tárgyakat mint köztünk már ösmeretesekeket, úgy tekintjük 's csak azt lehet jelentenünk, hogy minden röviden, világosan, ha szinte (mint természetes) nem kimerítőleg is, vagyon össze alkotva. E' fölött az újabb észrevételek sem maradtak használatlanul. A' hangműdarabok” választása nem csak egészen hibátlan, hanem belátást és ízlést is bizonyít. Való, hogy a' hangszerzők nevei közt, kiknek munkáiból szedetett össze a egész, többen vannak, kikből akármit veszünk, az mind jó, 's épen ezektől van a' legtöbb véve. Ki tehát ama' remekmunkákat nem bírja, vagy nem volna hajlandó megszerezni, azt itt egy igen ajánlatos választványt talál, mellynek nagy hasznait veheti. Magyarországra nézve, ezen helyes kivonatok nyilvános nyereség. Nyomatás és papiros jók. Az egész 112 lap hosszufolióban. Vörösmarty Mihál.

Német eredetije:

Anweisung das Fortepiano richtig zu spielen, bestehend in 62 Exercitien, gewählt aus den Werken von Händel, Clementi, Cramer, Schmitt, Kalkbrenner, Steibelt, Moscheles, Becker, Potter, Ries und Passy, für Lehrer und Lernende herausgegeben von Alexander von Dömény. Pesth, beym Herausgeber und bey Carl Müller. Pr. 6 Fl. C. M. Der ungarische Titel geht dem teutschen voran, wie in der 12 Seiten langen Abhandlung „über den musicalischen Vortrag” beyde Sprachen einander gegenüber stehen. Da Ungarn noch kein Werk der Art in der Landessprache besitzt, fand es der Verf. mit Recht nöthig, das Zweckdienlichste aus dem Werke des verdienstvollen D. G. Türk hier aufzunehmen. Wir dürfen also die abgehandelten Gegenstände als unter uns bekannt voraussetzen und haben nur anzuzeigen, dass Alles kurz und deutlich, wenn auch, wie natürlich, nicht erschöpfend zusammengestellt ist. Dabey sind neuere Bemerkungen nicht unbenutzt geblieben. Die Auswahl der Tonstücke ist nicht nur völlig untadelhaft, sondern sie zeugt überall von einsicht und Geschmack. Unter den oben angegebenen Namen der Componisten, aus deren Werken das Ganze zusammengelesen ist, sind allerdings mehre, aus denen man nehmen kann, was man will und es ist Alles gut. Gerade von diesen Meistern ist das Meiste entlehnt. Wer also jene Meisterwerke nicht selbst besitzt, oder sie sich anzuschaffen nicht geneigt seyn sollte, dem wird hier eine sehr empfehlenswerthe Auswahl angeboten, die ihm höchst nützlich werden muss. Für Ungarn selbst sind diese erfahrenen Aushebungen ein offenbarer Gewinn. Druck und Papier sind gut. Das Ganze zählt 121 S. in Lanfolio.

¹² Újkori kiadása. Mátray Gábor: *A Muzsikának Közönséges Története és egyéb írások*. Budapest, Magvető, 1984.

¹³ Bene Zoltán: *Az újságíró és könyvtáros Mátray Gábor*. <http://mek.oszk.hu/03200/03237/html/>

¹⁴ Győry Sándor: *A hangrendszer kiszámításáról és zongorák hangolásáról mérséklet nélkül tiszta viszonyok szerint*. Magyar Akadémiai Évkönyvek; 9/3. 1858

¹⁵ Kállay Ferenc: *Vázolatok az Opera' theorijából 's történeteiből*. Tudományos gyűjtemény, 1838/VII. kötet. pp. 3-57.

¹⁶ *Magyar játékszini jutalmazott feleletek, a' Magyar Tudós Társaságnak 1833beli ezen kérdésére: Miképen lehetne a' magyar játékszint Budapesten állandóan megalapítani?* I. Fáy András' felelete. II. Kállay Ferencz' felelete. III. Jakab István' felelete. Kiadta a' Magyar Tudós Társaság. Budán. 1834.

Tudományos Gyűjteményben,¹⁷ melyre Jakab viszontválaszt írt a *Sas* című folyóiratban.¹⁸ Dömény a viszontválaszra a *Tudományos Gyűjteményben* reagált.¹⁹ A harmincoldalnyi vitaanyag nyers, szenvedélyes és személyeskedő hangvétele a *Conversation Lexikon* pör stílusával rokon.

Dömény recenziójának első részében kitér arra, hogy a muzsika tudományára nézve a franciák és a németek tették a legtöbbet, e két országban számos kiváló és alapos munka lát jelenleg is napvilágot. Dömény szerint ezen szakmunkák ismerete nélkül nem is érdemes belevágni egy nem szaktudományos lexikon óhatatlanul felületes, szakmailag túlhaladott szócikkeinek a fordításába, mivel a fordító nem rendelkezik a felülbírálás, a korrigálás képességével. E képesség nélkül csakis a téveszmék továbbélését segíti elő. S ha mindezt olyan nyelven teszi, mely nyelven ez az első összefoglaló jellegű munka, akkor ez különösen káros. Fejtegetéseit azzal folytatja, hogy a zenei vonatkozású szómagyarázatoknál további nehézséget okozhat, hogy a magyarok még nincsenek a zenéről való szabatos beszéd birtokában, a nyelvújítás e területre egyáltalán nem terjedt ki.

A' musikai tudomány mély, tárgya felséges, kiterjedése széles, és jóllehet vele már a' régi időkben is a' legnagyobb elmék foglalatostokdakt; még nem múlt egy századja, miolta igazi virágzásra fejlődvén, a' mivel nemzeteiket tökéletes érett gyümöltseivel táplálja. De tudva van, hogy hazánkban ezen tudomány, még egészen miveletlen hever; holott kimivelődésünknek egyik igen hathatós eszköze épen e' volna.

Valamivel később így folytatja:

Mivel a' mu'sikai tudomány hazánkban általán fogva miveletlen, ha ki azt anya nyelvünkre akarja által plántálni, okvetetlen megkivántatik; hogy annak az egészről meglehetőes esmérete legyen, sokkal inkább azon esetben, ha az egészet apróbb, egymástól elválasztgatott független tzikkelyekben akarja előadni. Különösen nagy meggondolást, belátást, tépelődést, rágódást kíván minden tekintetben a' mesterszóknak okos formálása; és senki se ditsekedhetik azzal, hogy ha az idegen nyelven írott tudományban előforduló mesterszók, az abéce rendi szerént öszveszedve készen tevődnek eleibe, azoknak rövid idő alatt született nyelvén, szinte első tekintettel, kimerítő értelmet, és kellemes hangzást tudna adni; épen nem.

A feladatra – a mesterszóknak okos formálására – Dömény Jakab Istvánt teljesen alkalmatlannak tartja: *Jakab István a' közhasznú esméretek tárában lévő mu'sikai tzikkelyeknek fordításával, vagy imítt amott kitöldözásával 's a' t. magára ereje felett való munkát vállalt.* Állítását igazolandó elsőként az *Accord* szócikket elemzi. E szócikk pusztán hivatkozás az *Öszvehangzat* szócikkre, tehát az *Accord* kifejezés magyarázata egy későbbi kötetben szerepel majd. Dömény szerint:

(...) ezen szót, öszvehangzat több más esetekben sokkal helyesebben lehet alkalmaztatni, p. o. Consonantia, Concentus, Consonance, Consonant, (ante) Zusammenstimmung, Zusammenklang. Továbbá, öszvehangzat productumot tesz, accord pedig olyan hangoknak, vagy ezek jegyeinek t. i. a' kótáknak egyszerre, egy időben létét, (Coëxistentia) és csoportját teszi, mellyek producálnak. És így, mivel accord olyan harmoniai hangoknak csoportját (aggregatum) teszi, mellyeknek egy időben, egy tagban kell hangzaniok, sokkal helyesebben, okosabban lehet ezt **Egybehangzónak** nevezni. Ha pedig az ilyen harmoniai csoportnak alkotó hangjait, egymásután, egymást felváltva, (succesive) és így melodiai rendel kell előadni, mint számtalan esetekben kell; az ilyen accordot lehet **Különhangzónak** nevezni. (Accord brisé, gebrochener Accord. Végre: Accord, és harmonia, sok tekintetben synonymusok, egyik a' másikkal feltserelődik minthogy mind kettő több hangoknak gyüledékit, csoportját

¹⁷ Dömény Sándor: *Észrevételek, és jobbitások a' közhasznú esméretek Tárában lévő mu'sikai tzikkelyekre* (Tudományos gyűjtemény, szerkesztette: Vörösmarty Mihály; kiadta: Trattner J. M. és Károlyi I., 1831. VII. kötet, p. 91–101).

¹⁸ Jakab István: *Felelet – Döménynek a' közhasznú esméretek tárában lévő muzsikai czikkelyek iránt tett észrevételeire.* (Sas. Vegyes tárgyú iratok. Több tudósokkal egyesülve kiadta Thaisz András, VII. kötet, Pesten, könyvtáros Wigand Otto sajátja. Megjelent September 30. 1831; 134–140)

¹⁹ Dömény Sándor: *Igazítások.* Mondóka: Jakabnak a' m. e. Sas VIIdik Kötetiben I. 134–140. ilyen felyülírással „felelet Döménynek a' közhasznú esméretek tárában lévő muzsikai tzikkelyek iránt tett észrevételeire”, – szárnnyra botosított feleleteire. (Tudományos gyűjtemény, szerkesztette: Vörösmarty Mihály; kiadta: Trattner J. M. és Károlyi I., 1832. I. kötet, p. 114–128)

teszi; és ennyiben mind kettő ellenibe tevődik a' Melodiának, melynek hangjai külön külön, és egyenként vevődnek számba a' harmoniához képest, ha a' melodia önállású; a' harmoniában pedig, már az akár Egybe, akár Különhangzó képiben áll elő, mindég az egész tsoport tekintődik. – Az itt következő zikkelyben pedig, J. accordot **öszehangzásnak** fordítja, és így nem egyez meg maga magával.

Igaza van Döménynek, amikor a következő, az *Alapbassus* szócikket értelmetlennek minősíti:

ALAPBASSUS. Ezen név alatt értetik minden hangnemnek három alap-hangja, ugymint, a' legalsó hang 's annak felső és alsó dominans vagy uralkodó lépcsője, melyekre az egész harmóniában előforduló minden öszehangzások épülnek. Mindazáltal valamely darabnak al- vagy bassushangjai nem tesznek mindég alapbassust; a' honnan a' harmonia megtanulására igen jó és szükséges, hogy a' tanuló a' daraboknak alapbassusa kiszedésében gyakoroltassék.

Ugyanakkor a Dömény által javasolt megoldást sem könnyű első, vagy akár sokadik olvasásra megérteni. A recenzens szerint már az eredeti német szöveg sem helyes, így nem is kellett volna szolgai módon követni a *Conversation Lexicon* textusát.

Alapbassus (Grundbass, Fundamental bass). Ez az egész zikkely, mint régi slendrian, és ki nem elégitő, sőt hibás, kimaradhatott volna, így legalább a' hibást, még ismét hibásabban fordító, nem árulta volna el tudatlanságát, ezen zikkelyre nézve. „Értődik úgymond: alapbassus alatt valamely hangnemnek, első, felső, és alsó ötödik lépcsője”: a' mi ezután következik a' német textusban, azt a' Fordító J. épenséggel nem értette, mert – auf welche sich alle in der Harmonie enthaltenen Accorde beziehen müsse, így fordítja: „melyekre az egész harmoniában előforduló minden öszehangzások” (J. szerint **öszehangzatoknak** kellene lenni) épülnek – sich bezeichnen soha sem teszi – épülni, hanem reá vivődni. (refferi) Hibás maga az eredeti textusban lévő állítás is; melynek igazi értelme e' volna, ennek kellene lenni: minden Széhangzó – Egybehangzó (dissonans), valamely meghatározott hangnemben, az első, felső, és alsó ötödik lépcsőn előforduló Egybehangzókra fejtődnek, p. o. a' Kadentziákban. Igaz, hogy legközelebbi, és legegységűbb fejlődése ezekre esik, de számtalan esetek vannak, melyekben a' fejlődések a' Széhangzó – Egybehangzóknak, oly távol eső hangnemekben esik meg, melyekben az említett lépcsőkön egészen más, változtatott (versetzt, altéré) hangok fordulnak elő, és a' melyeket a' felvett hangnemhez mérve, vagy tekintve, se első, se felső, vagy alsó ötödik lépcsőnek nem lehet tartani. Tovább a' német textusban e' következik: Daher ist eine gute Übung in dem Studium der Harmonie, den Grundbass aus Accordenfolge eines Tonstückes herauszuziehen. Ezt J. ismét nem értvén felette hibáson így forgatja el: – „a' honnan a' harmonia megtanulására, igen jó, és szükséges, hogy a' tanuló a' daraboknak alapbassusa kiszedésében gyakoroltassék.” Hogy valaki a harmoniát megtanulja sokkal több kívánatit, ez ilyen gyakorlásnál. Azt pedig ki hallotta valaha, hogy valamely egész darabnak alapbassusa volna? Igen is vannak alap Egybehangzói; az Egybehangzóknak viszont alapbassusai. Ezt tehát így kelle vala fordítani: – Ezért, jó gyakorlás a' harmonia tanulására, valamely darab' egymásután következő (vagy egymásból folyó) egybehangzóinak alapbassusait kiszedegetni. Ha még illy tsekélységet sem ért J. melyet két hónapos harmonistának is kellene tudni, mit fog tenni a' felsőbb harmoniai zikkelyekkel?

Az *Appoggiato* jelentését Jakab István így magyarázza: egybefüggőleg. Leginkább „az éneklésben jelenti azon módot, mely szerint a' hangokat megszagatás nélkül egybe kell olvasztani. Ide tartozik az appoggiatura (Vorschlag) vagy elejébeütés is, mely alatt a' főhang ékesítésére szolgáló, kisebb kottákkal irt mellékhangok értetnek, ezek amazzal öszeolvasztatnak 's időmértékeket is ugyan annak mineműsége után veszik”. Az *appoggiato* jellegzetes nyelvújítási probléma, ill. feladat elé állítja Jakab Istvánt. Míg az *Accord* kifejezés *akkordként* (az *öszehangzat* tehát nem vált be), a *scala* pedig (minden igyekezet – hanglajtorja, hanglétra – ellenére) *skálaként* beépül a magyar nyelvbe, az *appoggiatura* napjainkban is idegen nyelvből kölcsönzött terminusként része a zenei szaknyelvnek. Dömény bírálja Jakab megoldását:

ha egybe kell olvasztani, az egybe függőleg helyett is, egybeolvasztva, kellett volna ten-ni; és ez jobb is lett volna, mert egybefüggő lehet az éneklés, ha megszagatódik is a' Melodia, p. o. ott, hol a' Melodiának, vagy textusnak rhythmusa kívánja; egybe olvasztott csak úgy lehet, ha az egymás után következő melodiai hangok, minden legkisebb megszakasztás, vagy hézag nélkül éneklődnek; hogy általa imitt amott, az éneklés lágyabb, és kellemetesebb legyen. Más módja az egybeolvasztásnak, ékesítőik által (Note de goût. Appogiature, Manier) esik meg. Ezért mondja a' német Convers. Lexicon: Dazu bedient man sich auch der Vorschläge, m. hibásan így fordított: „Ide tartozik az elejébe ütés is”; – hová? Hát szóllott már J. bizonyos nemről, vagy classisról; mert egybefüggőleg, vagy ezen mondás: a' hangokat megszagatás nélkül kell egybe olvasztani, se Nem, se Classis. – Én a' Vorschlag-ot Előkének fordítottam volna; ennek értelme tömött, végezete mivel kitsinyítést jelent, azt is kifejezi, hogy az ilyen Módosság többnyire apró kótákkal íródik; és ráillik, mind az éneklésre, holott a hangot ütni nem lehet, mind a' mu'sikálásra; már az akár fúvás, akár húrok' ütésére, vagy pengetésére, akár vonóval való húzás által megyen véghez. Továbbá hol olvasta J. egyes kótáknak, vagy hangoknak ezen felosztását, vagy különböztetésit, eleje, vagy hátulja, 's innen azoknak elejébe, vagy hátuljába ütni? mellytől ha formálhatta, elejébe ütést (Vorschlag) következőleg, – hátuljába ütést is (Nachschlag) kell származtatni. Jobb lett volna tehát az elejébeütés helyett, még az elibeütés is, mellyel én is éltem ugyan, de már most nem élnék, ha szükségem volna reá. Bár melly tsekélységnek lássák a' különbség, melly elibe, és elejébe között van, értelemek csak ugyan nem egy – elibe, eleibe vágni valamely állatnak, mást jelent, mint annak elejébe, p. o. szűgyibe vágni.

Dömény eszme-futtatásának tagadhatatlan nyeresége, hogy a *Vorschlag* magyar nyelvű terminusaként az *előket* ajánlja a figyelmünkbe.

A *Közhasznu esmeretek tárában* természetesen nemcsak zenei terminusokkal, hanem jeles személyiségek (zeneszerzők, énekesek, virtuózok) rövid életrajzaival vagy hangszer-leírásokkal is bőséggel találkozhatunk. Előbbi alapján képet alkothatunk arról az „importált” kánonról, mely a az 1830-as évek zenei közgondolkodását jellemezte. Az első kötetben olyan elhunyt és kortárs szerzők életrajza kapott helyet, mint Albrechtsberger, Allegri, Anfossi, Auber, Bach. Utóbbiról ezt olvashatjuk a *Közhasznu esmeretek tárában*:

Bach (János Sebestyén), egy a' mult században élt legjelesebb német hangmivészek közül, 's ezen a' muzsikai literatúrában igen esmeretes legnagyobb. Szül. Eisenachban 1685, megh. Lipsiában 1750. Klavirt kezdett tanulni Ohrdruffban János Kristófnál, 's ez meghalálózván, tanulását folytatta Lüneburgban. 1703 a' weimari herczeg szolgálatjába lépett, 's 1704 Arnstadtba menvén, gyakorlotta magát az orgonálásban és muzsikaszerzésben, 's így 1708 Weimarban udvari orgonista, 1714 pedig ugyan ott concertmester, 1717 Köthenben karigazgató, 1723 Lipsiában a' Tamás-oskolában cantor és muzsikaigazgató 's végre 1736 saxoniai udvari muzsikaszerző lett. Életét leírta Forkel. A' maga idejében hozzá fogható klavirjátész, vagy orgonista nem volt. Jeles nagy szerzeményei eredeti, 's külföldi izléstől ment lelkesedéssel írta, mellyek többnyire templomi, egyes és kettős karénekből állanak. Vannak klavirra és orgonára készített jeles darabjai is, mellyek közt ama' 48, minden hangnemre alkalmaztatott előjátékot magában foglaló „*Wohltemperirtes Clavier*” eléggé esmeretes. – A' Bach nemzetség hazánk egyik fővárosából Posonyból származik, honnan János Ambrus, a' most leirt Sebestyén atyja, vallása miatt költözött ki 's Németországban telepedett le. Több mint 50 hangmivészt szám-lál ezen nemzetség, csak magának Sebestyénnek is 11 fija mind jeles hangmester volt. Leg-hiresebbek: Wilhelm Friedemann, szül. 1710. Weimarban, megholt mint hessen-darmstadi karigazgató Berlinben 1784. Egy volt a' legügyesebb orgonisták közül, munkái közé tartoznak a' klavirra való esmeres 6 fuga. – Károly Filep Emmanuel, szül. 1714 Weimarban, mh. 1788 Hamburgban, elébb ugyan törvényt tanult Hamburgban, azután mint muzsikus Berlinbe ment, 's végre Hamburgban muzsikaigazgató volt, leginkább klavirra irt, 's Gellert némely darabjaira énekeket is adott ki. Legjobbak a' természethangra készült szerzeményei; azonban a' „*Versuch über die wahre art Clavier zu spielen*” című munkája a' maga nemében most is tökéletes. –

János Kristóf Fridrik, szül. Weimarban 1732, megholt mint concertmester 1795 Bückebug; nagy organista volt és sok kiadott munkáiról esmeretes. – János Keresztély (kit Angolnak is hittak), szül. Lipsiában 1735, megholt Londonban 1782, csinos írásmódjáért sok ideig kedvelt muzikaszerező volt.

Dömény méltatlannak tartja e leírást:

Forkel a' ki ezen hozzá hasonlíthatatlan nagy Művésznek életét leírta, így végzi munkáját: Nur diese Vereinigung des grössten Genies mit dem unermüdetesten Studium vermochte Joh. Seb. Bach so zahlreiche und so vollendete Kunstwerke hervorzubringen, die sämmtlich wahre Ideale und unvergängliche Muster der Kunst sind, und ewig bleiben werden. – Und dieser Mann der gröszte musikalische Dichter, und der gröszte musikalische Declamator, den es je gegeben hat, und den es wahrscheinlich je geben wird – war ein Deutscher. Sey stoltz auf ihn; sey auf ihn stoltz, aber sey auch seiner werth! Ha egyebet nem tett volna J. legalább, ezen néhány sorokat fordította volna le, és iktatta volna be a' szegény közhasznu esméretek tárába, már csak ezzel is nagyobb figyelmet gerjesztett volna az olvasókban illy nagy férfi eránt. De mit tsinált J.? azon tsekélységet is mellyet készen talált a' német Convers. Lexiconban, összevartta, megerélte, értelmet kiforgatta. Elég legyen a' többek között e' következendőket emlitenem. – Als Klavier und Orgelspieler – J. így fordítja, Klavirjátészó, vagy Orgonista; – und, ezt teszi magyarul – és, nem pedig – vagy – ez külön választó, ama pedig egybe foglaló szótka; és így értelmeket összevartani nem lehet: – nagy különbség van a' Klavir, és Orgonájátészó között, Bach. J. S. mindegyikben felyülmúlhatatlan vólt. – Ezért mondja a' német Convers. Lexicon; – Hiermit stehen seine groszen, harmoniereichen Compositionen in Verbindung, welche eine originelle, vom ausländischen Geschmack unberührte Begeisterung athmen, und vorzüglich religiösen Inhalts sind. Sie bestehen aus erhabenen Chören und Doppelchören (Cantaten, und Motetten), ferner Orgel- und Klavierstücken im gebundenen Styl. Unter diesen ist sein wohltemperirtes Klavier (bestehend aus 48 Praeludien und Fugen aus allen Tonarten) allbekannt. J. ezeket így fordította: „Jeles nagy szerzeményeit eredeti s külföldi izléstől ment lelkesedéssel írta. – Minthogy interpunctio az egész mondásban, vagy tételben nints, J. fordításának értelme ez. „Jeles nagy szerzeményeit olly lelkesedéssel írta, mellyben se eredeti, se külföldi ízlés nincs, mellyek többnyire templomi, egyes és kettős karénekből állnak”. Ha J. Chöre, und Doppelchöre, nem tudta fordítani; nem kellett volna a' német textusban rekesz között lévő (Cantaten Motetten) bővebb világosítást kihagyni. Karének, se többet se kevesebbet nem tesz mint Choral, templombeli, istenes ének, mellyet a' köznép Orgona kísérés mellett szokott énekelni; (a' hol orgona van) amazokat pedig, mint felsőbb, mesterségesebb darabokat tanult énekesek szokták előadni, és többnyire egész Orchestrummal 's a' t. Illyenek az Oratoriumok is. „Vannak Klavirra és orgonára készített jeles darabjai is, mellyek közt ama 48 minden hangnemekre alkalmazott előjátékot magába foglaló Wohltemperirtes Klavir eléggé esmeretes.” – A' német textusban 48 előjáték és 48 fuga van; – hihető J. ezeknek színet sem látta, különben a' fugát, melly magasabb léptsón áll, mint az előjáték, nem felejtette volna ki a' fordításból. – Hangnemre alkalmaztatni annyit tesz, mint valamely készet, ez vagy amaz hang nemre által tenni; ezt pedig Bach nem tette, hanem minden hangnemből különösen dolgozott. – Így kellett volna tehát J.nek a' német textust fordítani. Hiermit stehen 's a' t. Ezzel (t. i. az ő bámulásra méltó practica, vagy játszásbeli ügyességivel, készségivel) egybekötetésben vagynak az ő nagy, harmoniával gazdag szerzeményi, mellyek külföldi ízléstől ment, eredeti lelkesedést lehellenek, és mások felett istenes foglatatúak. (az az, más illyen tárgyú munkákban nem lehet azt a' tökéletes, istenes, áhítatos és felemelkedett charactert a' mesterséggel egyesülve találni.) Ezek állanak felséges Karokból és kettős Karokból, (Cantaták és Motettek) továbbá kötött stylusban Orgonára és Klavirra készített darabokból. Ezek között Wohltemperirtes Klavier (áll minden hangnemekből menő 48 előjátékból és ugyan annyi fugából) munkája közönségesen esmeretes: – de J. Fordító ezen közönséghez nem tartozik.

A recenzió kritikai része – átmenetileg – ezen a ponton véget ér. De érdemes visszatekinteni a cikk egyik lábjegyzetére, melyben Dömény Sándor kitér a *Közhasznu esmeretek tárá*nak előkészítő fázisában betöltött szerepére:

Midőn a' múlt esztendei Martius hónap közepe táján, azon figyelmeztetés, melyet Fenyéri, későbben Bajza a' Vigand Lexiconja eránt kiadtak, bennem is valóságos figyelmet gerjesztett; sőt azt reményelvén hogy mind Vigand mind pedig az ő tanácsadói minden igyekezeteket arra fordítándják, hogy a' munka minél tökéletesebben botsátódjék köz haszonra: sijtettem megtudni Vigandtól a' Lexiconnak minden körülményeit; és minekutánna Vigand azt nyilatkozta ki, hogy a' dolgozásra 3-4 esztendő lesz engedve, önként vállaltam fel a' mu'sikai tzikkelyeknek részszerént fordítását, részszerént újonnan leendő kidolgozását. Azomban ezen keresztény időszámlálás szerént értett 3-4 esztendő, mesés esztendőkké vált; mert már a' reá következett Aprilia hónap közepén, Vigand, a' mikor a' tzikkelyek abéce rendi szerént a' Redactor által ki sem vóltak szedve, a' mi több még se nekem, se neki német Conserv. Lexiconunk nem is vólt, a' kész munkát kérte nyomtatás alá. Mivel ennek hallatára kéntelen valék bosszús, egyszer'smind szánakozó mosolygásra fakadni, nagy fennyen, mintha a' hazai literaturának egész terhe az ő atlási vállaira lett vólna rakva, nyilatkozatást kívána tőlem, – ha akarok-é neki dolgozni vagy sem? mert úgymond, ha én nem, majd fog más dolgozni. Megértvén ezekből a' dolgoknak miben létét, 's az illyen forma hányt vetett munkára semmi hajlandóságomat nem érezvén, megfosztám magamat azon nagy ditsőségtől, hogy nevem a' közhasznú esméretek tárában mint bajnok tudósé örökre feljegyződhetett volna. – 'S ímé! kéntelen vagyok már most száraz, kellemetlen, critikai pályán, a' mások hibáit rostálgatni.

Jakab István mindezt az elfogultság bejelentésének szerenté értelmezni:

Wiganddal történt öszveszólalkozása koránt sem az itt előadott módon, hanem onnan kerekedett, hogy a' hányt vetettnek csufolt munkára dolgozó társnak önkényt kínálkozván, nem Brockhaus kijelelt lexicona után, – melyet vallomása szerént csak külsőképen esmert, – hanem a' francia Encyclopaedia után akart dolgozni; mely cél ellen való akarhatja 's azon tulmenő kívánsága, hogy néki Wigand lexicont adjon, nem teljesítettvén, beszédét többek hallatára olly válogatatlan szókkal fejezé be, melyeket bírálhatja közé az olvasó közönség és illendőség sértése nélkül nem iktathatott.

Rec. bőviteni akart: magában a' szándék nem rossz, de Wigand céljával, a' kiadandó munka rendeltetésével 's az arra szánt költség summájával nem egyezett meg. Wigand ugyan is nem akart 30-40 kötetre telendő munkát, melybe a' tudományok minden ágait egész kiterjedésökben iktatni lehetne, hanem csak Brockhaus lexicona szerént ollyat adni, melyből kiki a' tudomány, természet, mivészesség és közönséges élet körében előfordulható tárgyakról kivonatokban esméretet szerezhessen; a' bővítést pedig azon időre hagyta, ha mostani iparkodása köz segélléssel pártoltatván, a' könyvet másodsor, vagy többször is kiadhatja. De különben is a' conv. lexiconoknak nem tárgyai az oskolai rendszerrel 's felesleges szószaporitással irt untató értekezések, mint ez Brockhaus lexiconából is megtetszik; mely noha szinte, mint a' közhasznú esméretek tára, számtalan ostromoknak 's akadályoknak vala kitéve, hétszeri kaidás mellett több több kedvességet talált, 's csak 1812-től fogva körülbelül 90,000 példányai repültek szét Európában. Abban is voltak pedig, sőt maig is vannak hibák, melyeket mindannyiszor igazítottak, – de errare humanum est, – pedig csak kezét fog velem Rec. hogy ott a' muzsikai cikkelyeket mind nálam, mind nála tapasztaltabb férjfiak dolgozták ki. – Nagy kár volt volna hát a' köz hasznú esmeretek tárával Rec. kívánsága szerént addig várni, míg a' muzsika tudományos tanítása a' nemzeti tudós társaság foglalatosságai közé számittatik; mert, mint maga is megvallja, *annak egész terjedésében való kidolgozására, a' jó lsten tudja, mikor fog a' sor kerülni!*

Jakab az Accord (Öszvehangzat) és az Alapabasszusra vonatkozó megjegyzéseket szórshálhasogatásnak minősíti és lényegében azzal védi meg fordítását, hogy mivel nincs szabatos, közmegegyezésnek örvendő zenei terminológia, Döménynek nincs alapja ítélni a szóhasználat felett. Jakab lényegében kikerüli a vita érdemi részét, viszontválasza pedig valósággal hemzseg

a személyeskedő megjegyzésektől. Már maga a viszontválasz mottójául²⁰ választott népének szövege is arra utal, hogy a magát istenes énekek komponálásában is gyakorló, felekezetét tekintve kálvinista Dömény a keresztényi alázat és a türelem legkisebb jelét sem mutatja.

Eddig Rec.-ről azt tartám, hogy ő, mint nem csak felsőbb muzsikával, melyet a' régiek is égi származásának hittek, hanem különösen istenes énekekkel foglalatzkodó, bizonyosan mivelte lélekkel, szelid, nyájas, türelmes characterrel bir, 's gunyolódásra, alacsony boszura Seraphok körül repkedő lelke nem ereszkedhetik; most ellenben, midőn irásából ugy tapasztalom, hogy miket a' muzsika felséges voltáról előhordott, szivvel nem érzi, az egyházi énekek felebaráti szeretetet lehellő tartalmának pedig nem hódol.

Az oldalvágást azzal egészíti ki, hogy Dömény egy lábjegyzetben közölt hosszú, francia nyelvű idézetében hemzsegnék a helyesítési hibák. Kritikára pedig – folytatja – „szükségünk van, az igaz; de ugy hiszem, hogy ha a' bíráló alapos észrevételeit valódi férjfihoz illő szerénységgel 's csinos pennával rajzolja, állításai még több fontosságot nyernek. Már pedig Recenze-nes néhány megjegyzése nem csak szerénytelen, hanem kereken mondva, valótlan is”.

Bach J. Sebestyénél nehezten Rec. miért nem bővítém dicséretét más írótól. Épen ilyen vitatókkal kelle küzdenie Brockhausnak is, mint azt a' hetedik kiadás XII kötete XII lapján panaszolja; de már erre felelnem, nem is látom okát, hogy nálunk, hol, mint Rec. maga vallja, *a' muzsika még egészen miveletlen hever*, miért, vagy ki számára kellene az ide tartozó cikkelyeket rendén túl bővitenünk? Ugyanitt sajnálja Rec. a' 48 fuga kimaradását; az igaz, ez véletlen kimaradt, de megjegyezvén azt, hogy az ilyen hibák a' későbbi kötetek végén kipótoltatnak, az is bizonyos, hogy a' Németben sincs 48 előjáték és külön 48 fuga, hanem csak 48 *Praeludium und Fugen aus allen Tonarten*, melyeket B. kétségkívül maga szerzett, de azért nincs hibásan mondva az alkalmaztatás, mert csakugyan minden muzsikaszerző hangokra szokta alkalmaztatni gondolatit. Azonban elhiheti Rec. hogy én az előjátékot a' fugától szinte ugy különnek esmerem, mint ő maga. Továbbá megütközik Rec. hogy ezt „Klavier und Orgelspieler” így fordítám „Klavirjátzó vagy orgonista,” 's a' vagy és és felett oskolamesteri leczkét tart. Bocsánatot édes Dömény úr! az urtól grammatikát nem tanulok; e' szócskák közt fenforgó különséget esmerem annyira, mint az úr; de számtalan olly fordulatja van anyai nyelvünknek, hol az efféléket értelemzavarás nélkül felcserélhetjük, p. o. ha ezt mondok: „D. mulatságból klavírt vagy hegedüt játszik,” – itt vagy jó közbe, mégis az egészben tagadhatatlanul meg van azon létalapos értelem, hogy ő mind a' két muzsikai szeren tud játszani; s' akkor sem hinné valaki, hogy mind a' kettőt egyszerre, egy időben játsza, ha és foglalóval élnék, mert illy lehetséggel ellenkező ügyességet, minden muzsikai nagy tudományával sem szerezhet. Épen így van a' dolog Bach J. Sebestyénre nézve is, mert ő sem játszott egyszerre soha orgonát és klavírt, hanem külön vagy ezt, vagy amazt, ámbár mindeniken remek mester volt. Midőn tehát ez: „*Als Klavier und Orgelspieler hatte S. Bach in damahliger Zeit nicht seines gleichen*” így magyarosítottam: „*A' maga idejében hozzá fogható klavirjátzó vagy orgonista nem volt,*” itt az értelem sem *elfogatva*, sem *mezavarva* nincs. Mire nézve más illy alkalommal jó lesz az egész tételt, nem pedig csak egy két szót megpillantani.

²⁰ Nem bizhatunk érdemünkhöz,
Mert fejünkhöz
Köttetett a' gyarlóság:
Életünk ha megvizsgáljuk,
Ugy találjuk,
Nincs bennünk teljes jóság.

A' ki saját erejének,
Érdemének
Nagyságát veti, hányja,
Szükség, legyen feddhetetlen,
Okvetetlen,
Mint a' törvény kívánja.
108. Ének. 2. 6. v.

Ami Dömény magyar nyelvvel kapcsolatos grammatikai ismereteit illeti, Jakab inkorrekt, lényegében a protestáns ortográfiai szokásokon élcelődik:²¹

Nem tanulhatok Rec.-től grammatikát – írja. Recenzens így ír: *igasság, kéntelen, önként, 's a' t.* – tovább *a' sem* és *se, ban* és *ba* közt választást nem tesz, *a'* ragasztékok képzésével *'s a'* különféle igék hajlításával nem gondol, az lecczkéket nem igen adhat, *'s* úgy látszik, *'a nyelv felséges palotájának belső rejtekeibe még csak pislákoló méccsessel sem pillantott*, hanem külső oldala mellett setétben botorkázott el. Rec. *a'* magával való ellenkezésért haragszik, és csak egy veszzócske kimaradásáért is szoros igazságot szeret láttatni, *'s* nem veszi észre, hogy így irván: *critikai* és *critica, nincs* és *nints, sajtáság* és *tehettség*, *eggy* és *egyik, külömbség* és *különbség, felyül* és *felül, s' a' t. 's a' t.* – maga azon bűnben makacsul lélezkzik. Azt sem hiszem, hogy alapos okát adhatná, miért nem írta ezeket: *tanács, méccses, ditsőség, gyümölts s' a' t.* mindenütt *cs* vagy *ts*-sel? mert úgy tetszik, az ilyenek körül Rec. *kormány nélkül szokott evezni 's vakon megy a régi hibák után*, mellyeket *a'* klavir helyes játszására való utmutatásban is igen pazarló kézzel *plántálgatott szép mivészi veteményes kertünkbe*.

De Jakab személyeskedő megjegyzései között mégiscsak van egy, amivel tulajdonképpen fülöncsípi Döményt. A *Tudományos Gyűjtemény* hivatkozott száma ugyanis nemcsak Dömény kritikájának, hanem egy külföldi folyóiratban megjelent recenzió szemlézésének is helyt adott. A viszonylag terjedelmes és pozitív észrevételeket tartalmazó cikket a *Tudományos Gyűjtemény* fordításban közli, de a fordító személyét homályban tartja.²² Ha szigorúan nézzük ezen utóbbi cikk funkciója (lapszerkesztői célja) aligha lehetett más, mint a megelőző recenzió szerzőjének szakmai hitelesítése. Jakab viszont jól tudta és viszontválaszában szóvá is tette, hogy a cikket maga Dömény Sándor fordította.

Az igazán nagy meglepetést azonban nem ez, hanem Jakab István riposztjának summázata okozza.

E helyen kinyilatkoztatom: hogy én Rec.-nek *a'* kérdéses cikkelyek további fordítását jó szívvvel általengedem *'s* ezennel barátságosan felszólítom, hogy maga vallomása szerént *száraz és kellemetlen bírálgatását abban hagyván, az arra vesztegetendő drága időt fordítsa hasznosabb célra, 's a' többi muzsikai cikkelyek fordítását vállalja fel*. Én, ki ezen tagadhatatlanul köz hasznu munka előhaladását szivemből ohajtom, szüleményeit nem csak nem nézem irigy szemmel, sőt ha nyelvünket *a'* szép tudományok ezen ágában talpra esett *'s* tökéletes műszókkal gazdagítandja, azt köz nyereségnek tekintem *'s* munkáját gyűlölségből soha sem becsmérelem.

Nem tudhatjuk, hogy Dömény milyen lexikon szócikkekre tért volna még ki recenziójának folytatásában, a másodjára írt szöveg szinte teljes egészében Jakab írására reflektál. A hosszadalmas és önérzetes viszontválasz centrális gondolata így hangzik.

Jakab írja: „a Recenzensnek *a'* kérdéses zikkelyeknek fordítását, jó szívvvel általengedem, *'s* ezennel barátságosan felszólítom, hogy *a'* száraz és kellemetlen bírálgatását abban hagyván, az arra vesztegetendő drága időt fordítsa hasznosabb tzelra, *'s a'* többi muzsikai zikkelyek fordítását válalja fel”. Rec.nek kit már előbb több ízben mind írói, mind erköltsi characteriben kíméletlenül sértegetett, miveletlennek, szerénytelennek, türedelmetlennek, felebaráti szeretet nélkül valónak *'s t. e'f.* nevezvén, még barátságot emleget, Rec. F.nek ezennel kerek kimondja, hogy olyan barátságra, melly cane pejus angve semmit nem ád; sőt tőle mindenkép őrizkedik; az elkontárkodott munkát pedig, minthogy Rec. mind F.nek, mind Vigandnak, és még némelly másoknak arany-bányász principiumoktól iszonyodik, se most, se más akár-melly időben folytatni nem fogja; Rec. sajnálja, hogy F.re *a'* munka olly hamar reá felesedvén,

²¹ Amikor ugyanaz a szövegrész szerepel mindkét szerzőnél (kölcsonös idézetek esetében) egy bekezdés esetében akár hűsz eltérést is találunk. Dömény persze nem érti félre a dolgot, a Jakab viszontválaszára írt második cikkében a saját helyesítése szerint idézi Jakabot. A kétféle helyesírási gyakorlat között (bár hozzánk a Jakabé áll közelebb) 1830 körül nem lehet olyan egyetelműséggel választani, mint ahogy azt Jakab István szövege sugallja.

²² *Tudományos gyűjtemény*, 1831. VII. kötet - 101-110. lap
Külföldi Literatura. Allgemeine Musicalische Zeitung. Leipzig bei Breitkopf et Härtel. Redigirt von G. W. Fink unter seiner Verantwortlichkeit. Den iten Juny 1831. Nro. 22. 33ten Jahrgang.
Fordította: Recension. Karénekes-könyv, mellyet *a'* Helvetziai Vallastételt tartók közhasznokra, négy Énekszóra, *a* Orgonára kidolgozott, és kiadott Dömény Sándor, *A' Szerző* tulajdona, Pesten. 1830. Angezeigt von G. W. Fink.

ilyen menedéket keres, – solve, mature senescentem equum.²³ Rec. ezt tartja – Pályát futni ditső de korán tikkadni gyalázat! – F.nek nagy grammaticai tudománya, 's a' legújabb módi ízlésű orthográphiája van; – tehát tsak folytassa a' fordítgatást, ne féljen semmit; tsak helyel fogja kimutatni foga fehérít, a' hol nem fordíthatván szóról szóra, a' tárgyat pedig nem értvén, gondolomra forgatja el a' dolog értelmét. A' mint F. megjegyzi a' Conv. Lexiconnak hibáit még máig is jobbitgatják; majd így fogják az övéit is jobbitgatni, a' k. h. esméretek tárának későbbi kiadásiban; de ezért övé lesz a' ditsőség”.

Ha nem is Döménynek, de másoknak végül is Jakab átadta a „stafétát”, Dömény pedig néhány évvel később, egy német akusztikai- fonetikai szakkönyv fordításával (vagy a fordítás ürügyén) járult hozzá a magyar zenei szakterminológia gyarapodásához. A *Tudományos gyűjtemény* 1838-ban (április és december között, kilenc részletben) *A' szólamról és a beszédről* címmel jelentette meg „könyvesmertetését”.²⁴ Ebben – sok egyéb javaslat mellett – Dömény a német *Schall* (csengés, hang, zörej) kifejezés mint speciális akusztikai terminus magyar megfelelőjeként bevezeti a *zene* fogalmát. „Az összenyomott légnek hirtelen kisodródása, 's valamely légürülte térbe besodródása, zenének (Schall) benyomatát okozzák”. Zenéje van például a „török muzsikában a' tötök csésze, vagy Cinelle' háromszög (Triangel), Tamtam, Gongong és Zenefának (Schellenbaum) mellyek noha több hangszerek társaságában nem hatás nélküliek, mindazonáltal csak mint zeneművek (Schallwerke) tekintethetnek”. Egyelőre tehát a *zene* felhangokban, hangszínekben, zörejekben gazdag hangeffektusokat jelöl, ám hamarosan szinte teljesen kiszorítja majd *muzsika*-kifejezésünket. De a *Közhasznú esmeretek* tárában értelemszerűen még nem szerepelhetett.

²³ Vén lovadat kímélvén fogd ki, ha botlik / Ha kehes és fullad, mindnyájan rajta nevetnek (Horatius: Levelek - I. könyv: Meczenáshoz. Virág Benedek fordítása, 1815)

²⁴ *A' szólamról és beszédről*. Illy című munka után: Handbuch dwr Physiologie des Menschen für Vorlesungen von Dr. Joh. Müller ord. öffent. Prof. der Anatomie und Physiologie an der kön. Fridrich Wilhelm-Universität etc.